

УДК 37.013:374(477) 19”

ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ СОФІЇ РУСОВОЇ

Дяков І. В.

У статті висвітлюються окремі погляди С. Русової на роль етнопедагогіки, зокрема фольклору, на виховання особистості. Подаються думки, статті, праці просвітительки щодо національного виховання у сім'ї, дитячому садку, школі, позашкільному закладі. Характеризується просвітницька діяльність С. Русової у напрямі українізації освіти, через рідну мову, побут, казку, пісню, мистецтво, свято тощо. Аналізуються розроблені педагогом основні підходи до народного виховання, які на її думку, можуть забезпечити усебічний розвиток як дитини, так і дорослого.

Ключові слова: етнопедагогіка, фольклор, націоналізація, національне виховання, народна освіта, етнопедагогічні традиції.

В статье освещаются отдельные взгляды С. Русовой на роль этнопедагогика, в частности фольклора, на воспитание личности. Подаются мысли, статьи, труды просветительницы по национальному воспитанию в семье, детском саду, школе, внешкольном учреждении. Характеризуется просветительская деятельность С. Русовой в направлении украинизации образования, через родной язык, быт, сказку, песню, искусство, праздник и т. д. Анализируются разработанные педагогом основные подходы к народному воспитанию, которые, по ее мнению, могут обеспечить всестороннее развитие как ребенка, так и взрослого.

Ключевые слова: этнопедагогика, фольклор, национализация, национальное воспитание, народное образование, этнопедагогические традиции.

The article highlights Sofia Rusova's views on the role of ethnopedagogy, in particular, folklore in personality development. It presents the educator's thoughts, articles, works on national education in the family, kindergarten, school, children's institution. Sofia Rusova's educational activities are characterized by ukrainization of education through the native language, ways of life, fairy-tales, songs, art, festivities, etc. The author analyzes Sofia Rusova's main approaches to public education that she considered instrumental in ensuring all-round development of children and adults.

Key words: ethnopedagogy, folklore, nationalization, national education, public education, ethnopedagogic traditions.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасне суспільство, на думку В. Кременя, це суспільство, у якому людина балансує між традиційною культурою, економізацією та прагматизацією соціокультурного простору [3]. Іноді його називають деформованим, знівельованим, таким, що втратило усталені моральні цінності та норми. А ще це суспільство інформаційне. У зв'язку з такими обставинами виникає багато проблем, пов'язаних із вихованням особистості, які слід враховувати у проектуванні виховного процесу сучасних навчально-виховних закладів.

Одна із таких проблем полягає у прагненні особистості до свободи, жити в просторі посткультури, тобто поза місцем знаходження, поза національною традиційною культурою. З метою її розв'язання, на нашу думку, слід проектувати такі системи виховної роботи, які б враховували традиції та досвід минулого, сприяли б успішній життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, на основі тих норм і цінностей, які продукує це суспільство, з урахуванням моральних норм, що випливають із традиційної культури.

У цьому контексті цікаво дослідити культурні та етнокультурні традиції, їх педагогічний аспект, а також погляди педагогів минулого щодо використання етнопедагогічних традицій у вихованні молодого покоління.

Серед таких педагогів освіти особливе місце займає Софія Русова. Цінним у її творчості є не тільки праці з історії педагогіки й психології, а й досить сучасні, актуальні погляди на загальні проблеми освіти та виховання. Також важливими є педагогічні ідеї Русової щодо використання етнопедагогіки, зокрема й фольклору у системі позашкільної освіти, концепцією якої вона обґрунтувала, працюючи в уряді УНР.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема вивчення творчості Софії Федорівни Русової знайшла відображення в дисертаціях, у яких, зокрема, аналізуються її освітня діяльність та педагогічні погляди (І. Пінчук), участь у просвітницькому русі (Г. Груць), творча спадщина періоду еміграції (О. Джус), різні аспекти внеску діячки в розвиток дошкільної педагогіки (В. Сергеєва, Н. Малиновська, З. Нагачевська, О. Пшеврацька), її дидактичні (О. Таран) та філософсько-освітні погляди (О. Пеньковець), громадсько-політична діяльність (Л. Гонюкова).

Над проблемою виховання особистості засобами етнопедагогіки працювали класики вітчизняної педагогіки (М. Стельмахович) та інші сучасні вчені (А. Богуш, В. Бойко, В. Кононенко, І. Проценко тощо).

Піднімалась дана проблема й у наукових розробках Н. Григор'євої (формування соціально-етичних норм поведінки учнів засобами етнотикету), Х. Касимової (використання прислів'їв і приказок у вихованні гостинності дітей старшого дошкільного віку в сім'ї), С. Литвиненко (гуманістичне виховання першокласників засобами української народної казки), О. Кисельової (морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору).

Разом з тим погляди Софії Русової на роль фольклору та інших засобів етнопедагогіки, що формують (утворюють) позашкільне виховне середовище зростаючої особистості, потребують подальшого дослідження.

Формування цілей статті. Ми ставимо за мету проаналізувати погляди С. Русової щодо місця фольклору у вихованні особистості.

Внесок Софії Федорівни в педагогічну науку багатоаспектний: її глибоко цікавили проблеми теорії виховання, дидактики, історії розвитку педагогічної думки як вітчизняної, так і різних країн світу.

Статті С. Русової з різних питань освіти можна знайти на сторінках багатьох тогочасних педагогічних і громадсько-політичних періодичних видань. Серед них – журнали “Вестник воспитания”, “Украинская жизнь” (Москва), “Русская школа”, “Образование”, “Украинский вестник” (Петербург), “Земский сборник Черниговской губернии”, газети “Громадська думка” та “Рада” (Київ) та ін. Незважаючи на те, що після подій 1905–1906 рр. з'явилася можливість вільніше висвітлювати педагогічні проблеми на шпальтах періодики, серед українських освітян визріває думка започаткувати власне педагогічне видання. Зауважимо, що тоді в Росії була велика кількість російськомовних педагогічних газет і журналів, але українські вчителі не мали жодного рідномовного періодичного фахового видання.

Проблема створення такого журналу особливо загострилась наприкінці першого десятиріччя ХХ ст. Адже після заборони Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти та “Просвіт” український педагогічний часопис був потрібен не тільки як трибуна, з якої можна пропагувати певні ідеї, а й як нова форма об'єднання прихильників боротьби за національну освіту [12].

Порушуючи питання націоналізації школи, вона говорить, що навчання перш за все має проводитись рідною мовою учнів, складається в програму з найближчих до життя наук, спирається на народну словесну, мистецьку та музичну творчість. У такій школі лунає пісня народна, красуються різні народні вироби, і це все утворює таку атмосферу в школі, яка дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвитку їх духовних сил [8, с. 294].

Аналізуючи праці С. Русової, пересвідчуємося, що в пісні, казці, народному жарті педагог вбачала міцний фундамент формування чуттєвої сфери особистості. На думку вченої, ніщо так не підносить дитину до усвідомлення духовності, ідеалу правди, добра, справедливості, як лагідна мамина пісня, казка, розповідь про життя близьких і рідних їй людей, власне, все те, що розгортається в житті в позаурочний час.

Тому й підвалинами націоналізації школи, підкреслювала С. Русова, бувають завше два начала. “Перше – це безпосередня націоналізація педагогічних засобів

виховання і навчання, цебто рідна мова викладу та зміна програми з тенденцією внести ті науки, які сприяють формуванню громадської національної свідомості, зокрема історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музику, співи, орнаментику. Друга підвалина національної школи – це єднання її з людиною, бо школа вже не стоїть самітно, мов острів, серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людяності, а весело одчиняє двері й вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя” [8, с. 296].

У праці “Нова школа” Софія Федорівна наголошує на важливості проведення дитячих свят: “У кожнім святі треба єднати народне, національне, фольклорне із загальнокультурним і давати щось естетичне, красне й радісно-веселе. В радощах лежить усе світле, що зазнає дитина в своїй молодості, що дає потім втішний спомин дорослому” [13].

Ідеєю рідномовного фольклорного свята на основі народних творів Софія Русова розвиває в “Оповіданнях для малих дітей” (1913). Педагог звертала увагу на недостатнє вивчення проблеми шкільного свята в той період і одночасно наголошувала на необхідності звернутися до практики проведення таких свят, зокрема й релігійних, історичних, етнографічних. При цьому стверджувала, що саме в українській народній космології і термінології свят є багато торжеств, які пов’язані з ушануванням сил природи, пір року. Наприклад, звичай колядування – на різдвяні свята, русальні дні проводяться навесні, вшанування влітку свята Івана Купала та ін. Але, на жаль, у цей період національні утиски з боку російського уряду значно відбилися на розвитку таких свят. Адже подібні дитячі свята українського колориту заборонялися та переслідувалися урядом, тому що саме в них, як зазначала Софія Федорівна, “приховано багато архаїчно патріотичної краси”. Вона наголошувала на необхідності записувати вищезазначені народні свята в шкільні календарі і святкувати їх. Приводів для дитячих свят, на її думку, дуже багато [6].

На думку С. Русової, різноманітні народні свята, у яких діти, молодь, юнаки та дівчата беруть участь, дають багато цікавого та корисного для фізичного виховання. Послідовно й цілеспрямовано дотримуючись принципу націоналізації школи, вчена вказувала на необхідність у кожному святі “єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно-веселе” [10].

У своїх творах та виступах С. Русова зазначала, що свого часу значну увагу організації позашкільної освіти приділяла “Просвіта”. Її осередки організовували бібліотеки, друкували книжки та підручники українською мовою, поширювали її серед українського населення, організовували вечори та свята. Роботі “Просвіти” чинили всілякі перешкоди, часто не дозволяючи проводити заходи українською мовою з використанням національних традицій. Тому С. Русова [4] як палкий поборник національної моделі виховання брала активну участь в організації та роботі осередків “Просвіти”.

С. Русова твердо переконана, що національний виховний ідеал впливає з народних вірувань, звичаїв, традицій і базується на загальнолюдському, доповнюючи його тими рисами, які відповідають менталітетові українського народу [7].

Здійснення процесу виховання, як вважає педагог, потребує зваження на соціальні умови, культурно-етнографічні ознаки середовища, у якому проживає дитина, врахування її психологічних особливостей [5].

У своїх працях (“Дошкільне виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “У дитячому садку” тощо), лекціях, численних виступах перед широким громадським загалом, педагогами, батьками С. Русова відстоювала демократичні засади побудови навчально-виховного процесу в створюваних у той час дошкільних закладах, закликала до розробки теоретичних і практичних питань побудови українського національного дитячого садка, переймалася вихованням і навчанням дітей рідною мовою на засадах народної педагогіки, дбала про надання національного духу вихованню дітей уже з наймолодшого віку [1].

С. Русова твердо стояла на тому, що школа, виховання в ній успішно можуть здійснюватися лише за умови, коли ця школа, це виховання будуть національними, народними [9].

У доповіді “Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії”, виголошеній нею на Всеросійському з’їзді освітян, Русова заявляла, маючи на увазі “націоналізацію” не в сучасному розумінні, а як вироблення національної освіти: “Першим кроком демократизації народної освіти повинна бути її націоналізація, оскільки лише націоналізуючи народну освіту, можна ввести її в свідомість народів, бо тільки рідна мова є найплотворнішим, найприроднішим органом думки для мільйонів людей” [9].

Одним із ефективних засобів національного виховання є фольклор, або народна творчість, – безпосередній спадкоємець найдавніших форм людської культури, що зберігає в кожен історичну епоху значення первинної художньої переробки сукупного життєво-практичного досвіду і є складним естетичним та соціальним явищем. У сучасних наукових дослідженнях розроблено як теоретичні, так і методичні аспекти залучення дітей до народної творчості. Охарактеризовано різноманітні жанри українського фольклору, як-от: думки, казки, оповідання, небилиці, прислів’я та приказки, загадки, скоромовки тощо. Кожна людина має “переробити” у власній душі цінності світової та вітчизняної культури. Тільки за цієї умови вона здатна визначити власні цінності, у яких її неповторна індивідуальність буде вести конструктивний діалог, відчувати причетність до загальнолюдських цінностей нації й усього людства” [8].

Висновки. Аналізуючи джерельну базу, можна зробити висновок, що С. Русова є творцем національної педагогічної концепції, яка ґрунтується на взаємопоєднанні народознавчого досвіду і наукової теорії. Стрижневими ідеями її праць є гуманізм, демократизм, природовідповідність виховання, які водночас є основоположними принципами народної педагогіки. Обізнаність педагога з народними традиціями, які мають високодуховний, моральний, трудовий, культурний, художньо-естетичний характер, знайшли відображення в багатьох її працях.

Оцінюючи погляди С. Русової на роль етнопедагогіки, зокрема й фольклору, скажемо словами О. Сухомлинської: “Прислухаймося ж до неї, котра, висуваючи на перше місце своє, національне, народне, толерантно, уважно й неупереджено ставилась до чужого, пропагувала, переносила на національний ґрунт те, що видавалось їй корисним, значущим для розвитку науки, освіти, культури” [11].

Варто констатувати, що русівський виховний ідеал – це виховання гармонійної людини на засадах любові й пошани до кращих національних традицій.

Література

1. Борисова З. Подвижница національного дошкільного виховання. До 150-річчя від дня народження С. Ф. Русової / С. Борисова, М. Мішовець // Дошкільне виховання. – 2006. – № 3. – С. 3–4.
2. Груць Г. С. Русова і просвітительський рух в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Груць Г. ; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1999. – 20 с.
3. Кремень В. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Кремень // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : матеріали методичного семінару АПН України 19 березня 2008 р. – К., 2008. – С. 11–18.
4. Липецький О. Педагогічні погляди Софії Русової у контексті розвитку позашкільної освіти в Україні / О. Липовецький // Просвітницька діяльність Софії Русової : збірник наук. праць Кам’янець-Подільського державного університету. – Кам’янець-Подільський : Аніома, 2007. – Вип. V. – Т. II. – С. 139–144.
5. Мирончук Н. Софія Русова про роль у національно-громадському вихованні особистості / Н. Мирончук // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія “Психолого-педагогічні науки”. – 2009. – № 4. – С. 142–145.
6. Олійник В. Шкільне свято як засіб виховання учнів у вітчизняній педагогічній думці другої половини XIX – початку XX ст. (К. Ушинський, М. Пирогов, С. Русова, Я. Чепіга) / В. Олійник // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія “Психолого-педагогічні науки”. – 2009. – № 4. – С. 181–184.
7. Приходько В. Педагогічні погляди Софії Русової / В. Приходько, М. Приходько // Просвітницька діяльність Софії Русової : збірник наук. праць Кам’янець-Подільського державного університету. – Кам’янець-Подільський : Аніома, 2007. – Вип. V. – Т. II. – С. 20–30.

8. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
9. Русова С. Национализация внешкольного образования у разных народов России / С. Русова // Русская школа. – 1915. – № 3. – С. 240.
10. Русова С. Нова школа / С. Русова // Світло. – 1914. – Кн. 7–8. – С. 3–16.
11. Сухомлинська О. Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки / О. Сухомлинська // С. Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України : матеріали Всеукраїнських пед. читань. – Чернігів, 1996.
Кн. 1 / відп. ред. Є. І. Коваленко. – 1996. – С. 1–7.
12. Федорченко В. Історія екскурсійної діяльності в Україні : навч. посібник / В. Федорченко, О. Костюкова, Т. Дьорова та ін. – К. : Кондор, 2004. – С. 28–33.
13. “Хрещена мати” української національної школи [Електронний ресурс] // Позашкілля. – 2009. – № 1 (25). – С. 32– 34. – Режим доступу:
<http://ostriv.ua>. – Назва з екрана.